

Smala yrkesområden – en definition

Definition: Ett smalt yrkesområde är ett kvalificerat yrkeskunnande som är av betydelse för individen och samhället, utan att det finns ett uttryckligt arbetsmarknadsbehov. En utbildning inom ett smalt yrkesområde ska utveckla eller bevara ett yrkeskunnande som individen helt eller delvis kan försörja sig på.

Redan i lagen (SFS 2009:128) om yrkeshögskolans inledande paragraf beskrivs två parallella kategorier av eftergymnasiala yrkesutbildningar, dels en som "svarar mot arbetslivets behov", dels en annan som "inom smala yrkesområden tillgodoser behov av eftergymnasiala yrkesutbildningar som avses leda till förvärvsarbete för de studerande, eller till en ny nivå inom deras yrke". Både för att kunna ingå i yrkeshögskolan och för att kunna få statsbidrag måste dessa smala yrkesområden "utveckla eller bevara kvalificerat yrkeskunnande inom ett smalt yrkesområde som är av betydelse för individen och samhället" enligt förordningen (SFS 2009:130) om yrkeshögskolan. Följaktligen avses med smala yrkesområden yrkesspecifik kompetens där samhället i vid bemärkelse har ett intresse av att utveckla eller bevara ett specifikt yrkeskunnande som inte motsvaras av ett bestämt behov på arbetsmarknaden. Vidare bör de som utbildas inom smala yrkesområden genom yrkeshögskolan kunna försörja sig på sitt yrkeskunnande efter sin utbildning – åtminstone till viss del.

Yrkesroller där det finns en tydligt uttryckt men ändå begränsad efterfrågan från arbetslivet hör inte till smala yrkesområden. Ett exempel på en sådan yrkesroll är beridare. En beridare är en elitryttare som kan träna och utveckla svenska varmblodshästar för tävling på de högsta nivåerna och eventuell försäljning. Sporthästar måste vara väl utbildade och ha framgång på tävlingsbanorna för att vara attraktiva på marknaden, inte minst exportmarknaden. Arbetslivet har kommit fram till att det räcker med ett intag av enbart fem studerande om året till denna utbildning baserat dels på antalet hästar som föds årligen i Sverige, dels på andra faktorer såsom det internationella prisläget på välutbildade sporthästar, m.m. Denna begränsade utbildningsvolym utgår ändå från en bedömning av ett behov på en arbetsmarknad. Detta gör att yrkesrollen beridare inte klassificeras som ett smalt yrkesområde.

Inom ett smalt yrkesområde kan det finnas en stor variation av utbildningar. Det kan vara utbildningar inom specifika hantverksyrken som till exempel kakelugnsmakare och repslagare. Det kan också handla om en utbildning inom ett traditionellt yrkeskunnande

Postadress	Besöksadress	Telefon/Fax	Internet/E-post
Box 145 721 05 Västerås	Ingenjör Bååths gata 19 Västerås	010-209 01 00 (vx) 021-13 20 16 (fax)	www.myh.se info@myh.se

där ny teknik numera dominerar, men där det alljämt finns kvar behov av kunskaper inom en begränsad nisch. Några exempel på sådana yrkesroller kan vara ångbåtsmaskinister och yrkesbi odlare.

Inom smala yrkesområden finns det också utbildningar som är avsedda att leda till ett yrkeskunnande som utnyttjar nya marknadsnischer. Vanligen är det yrkeskunnande som inte omhändertas av branschorganisationer eller fackförbund. Ett exempel är kusk. Sedan transport av människor och gods gick över till tåg och motordrivna fordon blev yrkesrollen kusk ersatt av taxibils- och lastbilschaufförer. Samhället har kommit på att den kompetensen som krävs för att köra med häst och vagn i yrkesmässigt sammanhang inte borde försvinna. Dagens kuskar betecknas numera som hästentreprenörer som guidar turister, arbetar i småskalig skogsskötsel, hämtar hushållssopor samt sysslar med miljömässig parkskötsel. Allt baserat på samhällets önskan om att minska fossilbränsleanvändning samtidigt som man bevarar det kulturhistoriska värdet som brukshästkörning utgör. Ett annat exempel kan vara en bössmakare, som med hjälp av modern teknik modifierar huvudsakligen fabrikstillverkade jakt- och sportskyttevapen utifrån traditionella hantverksmässiga principer. Yrkesrollen bössmakare har sitt ursprung i tiden före den industriella revolutionen då handeldvapen tillverkades en och en från grunden av samma person. Då kunde ett enda vapen ta över 400 arbetstimmar i anspråk.

Tillväxtskapande i ett hållbarhetsperspektiv

En utbildningsanordnare som bedriver utbildningar inom smala yrkesområden spelar ofta en viktig roll för lokal och regional utveckling inom olika områden såsom design och produktutveckling, upplevelseindustri, kulturturism och kulturvård. En utbildningsinstitution kan i vissa fall bidra till tillväxtskapande aktiviteter och fruktsamt nätverkande i regionen där man finns. Detsamma gäller exempelvis i de fall där yrkesutövare inom olika hantverksområden medverkar till klusterbildningar, som i sin tur kan skapa tvärkopplingar och bidra till nya affärsmöjligheter. Genom småskalighet, närhet, möjligheter till återbruk och tillvaratagande av resurser, kan dessa yrkeskunskaper spela en nyckelroll i en hållbar samhällsutveckling.

Utbildningar inom smala yrkesområden kan lätt förväxlas med de utbildningar vars främsta syfte är att bevara ett kulturarv. En viktig skillnad är dock att de som avslutar en yrkesutbildning inom smala yrkesområden ska försörja sig på sitt yrkeskunnande i någon form. Många av dessa yrkesutbildningar är förvisso även starka bärare av ett levande kulturarv och bidrar även till att förnya kulturarvet. Gränsen mellan yrkesutbildningar och kulturarvsutbildningar är således inte alltid skarp.

Kriterier och kännetecken

Kriterier som ska uppfyllas för att ingå som yrkeshögskoleutbildning inom ett smalt yrkesområde:

- Det finns ingen uttrycklig arbetsmarknad för yrkeskunnandet, men yrkeskunnandets utveckling eller bevarande är av betydelse för individen och samhället, och
- det går att helt eller delvis försörja sig på yrkeskunnandet, och
- utbildningen ger yrkesspecifika kunskaper, färdigheter och kompetenser som är både övergripande och specialiserade, och

- statligt stöd kan ha en avgörande betydelse för utvecklingen eller bevarandet av yrkeskunnandet.

Yrkeskunnandet inom smala yrkesområden kan vara antingen traditionellt (bevara) eller i någon aspekt nydanande (utveckla). För nydanande yrkeskunnande finns följande kännetecken:

- Har ofta sina rötter i teknikutveckling eller förändrade omvärldsfaktorer.
- Kan bestå av nya kombinationer av yrkeskunnande.
- Leder till en yrkesroll eller en nischkompetens som inte tidigare har funnits i samma form.
- Saknar ofta SSYK-klassificering.

För traditionellt yrkeskunnande finns följande kännetecken:

- Har ofta sina rötter i traditionellt hantverk som omfattar både varor och tjänster.
- Hög andel egna företagare inom yrkesområdet.
- Sällan organiserat via arbetsgivar- och arbetstagarorganisationer.
- Hög medvetenhet om yrkeskunnandets status bland utövare och i förekommande fall yrkesföreningar.
- En starkt begränsad och ibland diversifierad marknad för den specialiserade yrkeskompetensen.
- Få yrkesutövare som resursmässigt kan engagera sig i utbildningen.

På grund av de begränsningar som anges ovan för framförallt traditionellt yrkeskunnande organiseras lärandet huvudsakligen i två former, antingen som skolförlagd undervisning i mindre grupper eller som enskild arbetsplatsförlagd undervisning. När undervisningen är skolförlagd kännetecknas den av följande:

- Det finns en påtaglig risk för överetablering om allt för många utbildas.
- Förhållandevis höga utbildningskostnader.
- Svårigheter att ha en majoritet arbetslivsföreträdare i ledningsgruppen.
- Svårigheter att tillhandahålla LIA-platser åt alla studerande.

När undervisningen är arbetsplatsförlagd kännetecknas den av följande:

- Låg risk för överetablering eftersom marknaden i stort sett är självreglerande.
- Stort resursmässigt engagemang från deltagande arbetsliv (LIA).
- Matchningen studerande/LIA-plats är avgörande för antagning.
- Antingen finns flera smala yrkesområden inom samma utbildning för att hålla overhead-kostnader på en rimlig nivå, eller så rör det sig om mycket kostnadskrävande utbildningar för ett fåtal studerande.
- För de yrkesområden där bevarandet av kvalificerat yrkeskunnande är av störst betydelse för individ och samhälle, erbjuds det mycket sällan utbildningstillfällen. Dessa förekommer ofta endast inför pensionering av erfarna utövare eller vid verksamhetsöverlåtelse av enskilda företag.

Avgränsningar

I MYH:s uppdrag ingår att, inom ramen för förordningen (2013:871) om stöd till konst- och kulturutbildningar och vissa andra utbildningar, ge stöd till de utbildningar som bevarar eller utvecklar ett kulturarv. I den mån det är möjligt att göra en avgränsning mellan en utbildning inom ett traditionellt smalt yrkesområde och en kulturarvsutbildning, så blir det nödvändigt att se till syftet. I betänkandet *Yrkeshögskolan - För yrkeskunnande i förändring (SOU 2008:29)* anges att även de utbildningar inom smala yrkesområden som beviljas statligt stöd, ska ha som utgångspunkt att de ska leda till att den studerande kan försörja sig inom sitt yrke – åtminstone till viss del. Detta gäller inte för en renodlad kulturarvsutbildning som får statligt stöd inom ramen för förordningen (2013:871) om stöd till konst- och kulturutbildningar och vissa andra utbildningar.

Gränsdragningen mellan smala yrkesområden inom traditionellt yrkeskunnande och kulturarvsbevarande utbildningar är svår att göra. Utbildningar vars huvudsakliga syfte är att bevara eller utveckla kulturarvet kan få statligt stöd inom ramen för förordningen (2013:871) om stöd för konst- och kulturutbildningar och vissa andra utbildningar. När det gäller kulturarvsutbildningar är avsikten snarare att staten kan ge stöd till utbildningar som enbart har som syfte att bevara eller utveckla vårt kulturarv. Kravet på försörjning finns inte alls. Likheterna mellan smala utbildningar i yrkeshögskolan och kulturarvsutbildningarna är dock att båda två leder till att den studerande får kunskap och kompetenser som inte får glömmas bort i samhället eller att utbildningarna leder till att traditionell kunskap utvecklas i ny kontext.

Inte heller är gränsdragningen mellan smala yrkesområden i yrkeshögskolan och utbildningar som syftar till att utveckla ett kvalificerat yrkeskunnande inom det konstnärliga eller kulturella området alldeles glasklar. Dessa utbildningar regleras också inom ramen för förordningen (2013:871) om stöd för konst- och kulturutbildningar och vissa andra utbildningar.

Många av utbildningarna inom smala yrkesområden i yrkeshögskolan är hantverksutbildningar. Ofta är det svårt att göra en tydlig skillnad mellan det hantverksmässiga och det konstnärliga. Ett sätt att definiera traditionellt hantverk är att det inte leder till så kallad konstproduktion. En hantverkare behärskar hela tillverkningsprocessen från råvara till färdig produkt. Hantverkare framställer föremål som eftersträvar speciella egenskaper och god funktion. Hantverk ställer primärt inga krav på konstnärlighet. Det krävs dock gott hantverksskunnande för att skapa bestående konst.¹

I Nationalencyklopedin beskrivs hantverk som produktionssätt där hantverkaren själv svarar för hela tillverkningen. Hantverk utförs i liten skala med tekniskt enkla hjälpmedel och kräver god yrkesskicklighet.²

Begreppet design omfattar en arbetsprocess för att utveckla lösningar på ett medvetet och innovativt sätt där både funktionella och estetiska krav ingår. I begreppet design förenas i någon mån funktionalitet och konstnärlighet. Design tillämpas för utveckling av varor, tjänster, processer, budskap och miljöer.³

För att kunna skilja på vilka utbildningar som ska kategoriseras som konst- och kulturutbildningar som syftar till att leda till ett kvalificerat yrkeskunnande inom det konstnärliga eller kulturella området och vilka som utbildningar som ska ingå i yrkeshögskolans smala yrkesområden, har MYH valt att i första hand följa samma

¹ Miete Ziemelis, *Konsthantverk och konsthantverkare*, 1983, sidan 20.

² Nationalencyklopedin. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/hantverk>

³ Stiftelsen Svensk Industridesign. <http://www.svid.se/sv/Designprojektguiden/Om-design/>

indelning som Arbetsförmedlingen Kultur gör. Det betyder att utbildningar till yrken som har en stark koppling till kultursektorn som balettdansör, hantverkspedagog och keramisk formgivare har bedömts bäst höra hemma bland konst- och kulturutbildningar. Medan utbildningar till exempelvis modist och mönsterkonstruktör med flera i första hand bedömts vara utbildningar inom smala yrkesområden i yrkeshögskolan. Det finns också exempel på utbildningar till yrken inom kultursektorn som bedrivs som ordinarie yrkeshögskoleutbildning med de krav på efterfrågan av den specifika kompetensen från ett relevant arbetsliv som finns för att ordinarie YH-utbildningar ska komma till stånd. Exempel på utbildningar till yrkesroller som finns både i yrkeshögskolan och i konst- och kulturutbildningar är grafisk formgivare och art director. Under överskådlig tid kommer överlappningen mellan utbildningssystemen att bestå och gränsdragningen vara fortsatt svår att göra. Mot denna bakgrund kommer MYH att göra bedömningar från fall till fall utifrån respektive utbildnings huvudsakliga syfte när detta blir aktuellt.

Att uppdelningen inte är statisk och att gränserna mellan konst och hantverk flyter ihop, visar också det ökade intresset för hantverksaktivism (craftivism). Rörelsen består av människor och initiativ som förenar konst, hantverk med olika former av aktivism som samhällsförändrande metod. Det kan exempelvis manifesteras i att hantverkare samarbetar med gatukonstnärer och skapar broderi i storformat på ett stängsel eller virkad graffiti på en husvägg.⁴

Skillnaden mellan konst och hantverk är att man måste vara sakkunnig för att bedöma hantverket.

Källa: Robert Storm Petersen (1882-1949) dansk skämttecknare.

⁴ Betsy Greer, *Craftivism - The Art of Craft and Activism*, 2014.